

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ УГОД ПРО ПРИМИРЕННЯ МІЖ ПОТЕРПІЛИМ ТА ПІДОЗРЮВАНИМ, ОБВИНУВАЧЕНИМ

ЧЕРНОВСЬКИЙ Олександр Костянтинович - кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Апеляційного суду Чернівецької області, Заслужений юрист України
ФЕДІНА Аліна Василівна - кандидат юридичних наук, суддя Першотравневого
районного суду м. Чернівці

Современное уголовное правосудие сориентировано на наказание правонарушителя, в то время как уровень возмещения ущерба потерпевшему остается низким. Новый Уголовный процессуальный кодекс Украины, внедряя институт уголовного производства на основании сделок, закрепил, тем самым, элемент восстановительного правосудия, нацеленного на удовлетворение потребностей прежде всего потерпевшего. Одной из форм восстановительного правосудия выступает медиация как деятельность специально определенного лица по поиску компромисса между участниками уголовного конфликта. Именно медиация является внешним проявлением психологической составной процесса урегулирования такого конфликта, поэтому ее дальнейшее исследование может вывести на качественно другой уровень уголовное производство на основании сделок.

Ключові слова: кримінальне провадження, угоди, потерпілий, відновне правосуддя, медіація.

З точки зору кримінального права, злочин визначається як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, та передбачене Кримінальним кодексом України. Відповідно до поняття злочину було сформульовано завдання кримінального процесу, серед яких також було виділено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального прова-

дження і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Однак рівень виконання судових рішень з відшкодування завданої потерпілим шкоди залишається низьким.

Загалом, процес кримінального правосуддя можна розглядати як активну діяльність уповноважених державою органів щодо виявлення фактів кримінальної ситуації, які свідчать про вину правопорушника. Зібрані та доведені факти стають основою обвинувального акту, на них також базується класифікація скоєного правопорушення. Завдання адвокатів, покликаних захищати своїх клієнтів, полягає в тому, щоб виявити недоліки у логіці побудови кримінального провадження та пом'якшити суворість вироку. Тому у центрі уваги такого процесу є правопорушники, тоді як потреби потерпілих ігноруються. Це призводить до ситуації, коли жертва злочину потерпає вдруге – на цей раз від недосконалості традиційної системи правосуддя. Таким чином, через здійснення правосуддя, що спрямоване на покарання, особи, що скоїли злочин, ізолюються від суспільства, а потреби потерпілих фактично ігноруються.

Саме через зорієнтованість правосуддя здебільшого на покарання з'явилась потреба у пошуку інших підходів до правопорушення – таких, які б давали змогу задовольняти потреби потерпілих та більш ефективно боротися зі злочинністю. Згодом такий підхід було змінено із прийняттям нового Кримі-

нального процесуального кодексу України, який сприяє учасникам кримінального провадження та суспільству в цілому здійснювати контроль над злочинністю та процесом відшкодування завданої злочином шкоди.

Так, Главою 35 КПК України передбачено кримінальне провадження на підставі угоди, одним із видів якої є угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Це новий для України інститут угод у кримінальному провадженні [1].

На нашу думку, у вказаній вище нормі закону законодавець закріпив елементи так званого відновного правосуддя, оскільки, на відміну від традиційних підходів, які були закріплені в КПК України 1961 року та спрямовані на вирішення кримінальних конфліктів, відновне правосуддя спрямоване, в першу чергу, на відновлення справедливості та виправлення шкоди, спричиненої злочином.

Відновне правосуддя базується на принципах, які зазвичай залишаються поза увагою кримінального провадження. Згідно з ними, злочин потрібно розглядати, в першу чергу, як конфлікт між індивідами – тобто як ситуацію, внаслідок якої страждають і потерпілі, і самі правопорушники, і оточення обох сторін. У традиційному карному правосудді злочин – це порушення закону, певних правових норм, а отже, злочин скоєно проти держави, а не конкретної людини, якій було спричинено шкоду.

Угода про примирення у кримінальному провадженні є процесуальним способом реалізації права потерпілого на примирення з підозрюваним, обвинуваченим. Зокрема, у ч. 4 ст. 56 КПК України вказано, що на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження [1].

Угода про примирення – це угода між потерпілим та стороною захисту, в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваче-

ного за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Особливістю угоди про примирення є те, що її укладення залежить не тільки від вирішення питань щодо порядку та умов відновлення майнової сфери потерпілого, а й від задоволення його моральних потреб (набуття відчуття безпеки, розкаяння підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), зникнення міжособистісного конфлікту та ін.). Угода має на меті, з одного боку, пом'якшення покарання обвинуваченого, а з другого – зменшення навантаження на систему здійснення правосуддя у кримінальних справах, процесуальне спрощення розгляду справ.[3].

Поняття примирення у кримінальному процесі можна визначити як юридичний стан, що виникає внаслідок вирішення кримінально-правового конфлікту, при якому потерпілий відмовляється від вимоги про притягнення до кримінальної відповідальності особи, що вчинила злочин, а сама особа, яка його вчинила, у передбачених законом випадках залагоджує спричинену шкоду (відшкодовує збитки або усуває заподіяну шкоду) [9, с.10].

Відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена як з ініціативи потерпілого, так і з ініціативи підозрюваного або обвинуваченого. Домовлятися щодо умов угоди можуть самостійно потерпілий і підозрюваний чи обвинувачений. Брати участь стосовно домовленості угоди можуть також захисник за згодою підозрюваного чи обвинуваченого, а також представник потерпілого за згодою потерпілого.

Окрім вказаних осіб, домовлятися стосовно умов угоди має право інша особа, яка не є учасником конкретного провадження, але участь цієї особи повинна бути погоджена сторонами кримінального провадження. Згоду на участь цієї особи повинні дати як сам потерпілий, так і підозрюваний або обвинувачений. Не мають права брати участь у домовленості стосовно угоди про примирення слідчий, прокурор, а також суддя. У даному випадку мають на увазі особи, які є медіаторами.

Укласти угоду про примирення можливо тільки після повідомлення особі про підозру, та до видалення суду у нарадчу кімнату для ухвалення вироку. З моменту повідомлення особі про підозру слідчий або прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення. Також слідчий та прокурор зобов'язані роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Інших повноважень, зокрема, щодо участі у домовленостях щодо цієї угоди, для прокурора та слідчого закон не передбачає. У разі якщо сторони в ході кримінального провадження не дійдуть згоди відносно умов угоди, факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

На відміну від судового провадження в загальному порядку, де суд приймає остаточне рішення щодо визначення розміру завданих збитків, у кримінальному провадженні на підставі угод надають потерпілим особам можливість самим визначити наскільки серйозно було порушено їхні інтереси. Таким чином, у процесі розв'язання кримінальних конфліктів надається максимальна підтримка потерпілим та забезпечується задоволення їхніх потреб.

Застосування альтернативних форм вирішення конфліктів у сфері кримінальної юстиції закріплено також низкою міжнародних документів, зокрема, Рекомендації Ради Європи № R(85) 11 щодо статусу жертви у межах системи кримінального права; Рекомендації Ради Європи № R(87)18 щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції (правосуддя); Рекомендації Ради Європи № R(87)21 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомоги потерпілим; Рекомендації Ради Європи № R(95)12 щодо структури управління системою кримінального правосуддя; Рекомендації Ради Європи № R(99)19 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах тощо. На думку Землянської В.В., медіація є однією із форм відновного правосуддя [5].

Медіація у кримінальному процесі розглядається як добровільний і конфіденцій-

ний процес, який спрямований на вирішення кримінально-правового конфлікту між потерпілим та обвинуваченим за участю нейтральної особи (медіатора) [9, с.4]. Медіація є відносно самостійною, факультативною процедурою у кримінальному процесі, яка може застосовуватися на різних його стадіях до видалення суду у нарадчу кімнату для ухвалення вироку. Вона не може бути стадією кримінального процесу, а тільки доповнює їх [9, с.11].

Відповідно до Рекомендації Ради Європи № R(99)19 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах, медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації. Будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін.

На нашу думку, медіація у кримінальних провадженнях має бути доступною, незалежною, автономною та допустимою на будь-якій стадії правосуддя в рамках кримінальної юстиції.

Діюче кримінальне процесуальне законодавство не регламентує процедуру власне медіації. У літературі пропонується поділяти дану процедуру на такі етапи: 1. Передача справи на медіацію. 2. Призначення медіатора у справі. 3. Підготовчий етап. 4. Безпосередня процедура медіації. 5. Звітність за результатами медіації [10].

У кримінальному провадженні та під час здійснення правосуддя, практично з самого початку повідомлення особі про підозру, сторони конфлікту зазнають таврування. Найбільше від цього страждає правопорушник, який спершу є «підозрюваним», потім «обвинуваченим» [1], а згідно з нормами КПК України 1961 року ще й «підсудним» та «засудженим» [2]. Таке ставлення до людини, що спричинила шкоду, не дає їй можливості виправити ситуацію. Правопорушники, замість того, щоб взяти на себе відповідальність, самі почувають себе жертвами обставин та змушені активно захищатись. Кримінальне провадження на підставі

угод базується на вірі в те, що люди можуть змінювати свою поведінку на краще, здатні усвідомлювати свої дії та мають право бути включеними у суспільство за умови безпосередньої участі у відшкодуванні збитків, спричинених правопорушенням.

У так званому загальному порядку кримінального провадження домінує держава, що сприяє пасивній ролі сторін кримінального конфлікту. Водночас, процес правосуддя повинен сприяти активному залученню до нього потерпілих, правопорушників та їх оточення. Тільки за цієї умови стає можливим примирення сторін, відновлення справедливості та виправлення шкоди, спричиненої злочином.

Навіть такі нерівнозначні за своїми наслідками правопорушення, як зґвалтування та крадіжка, викликають у потерпілих схожі почуття та переживання. Емоційні травми можуть бути настільки сильними, що справлятимуть негативний вплив на життя потерпілих протягом тривалого часу. З огляду на це, можна виділити такі потреби жертв злочину:

1. Фізична та емоційна безпека. Потерпілі прагнуть впевненості в тому, що загрозу переслідування усунуто і ситуація, в яку вони потрапили, більше не повториться. Навіть коли правопорушника засуджують до позбавлення волі, страх зазнати помсти не зникає, а навпаки посилюється та переслідує людину протягом тривалого часу. Це стає причиною тривожності, безпідставних підозр, недовіри до оточуючих.

2. Відшкодування збитків, компенсація витрат. У багатьох випадках потреба потерпілих полягає не в тому, щоб засудити правопорушника, а в тому, щоб було компенсовано завдану шкоду: відремонтовано машину, повернуто мобільний телефон, викрадені документи та гроші, компенсовано витрати на лікування тощо. Тоді, коли повністю відшкодувати збитки неможливо, навіть символічна компенсація є важливою, оскільки вона означає відновлення справедливості.

3. Отримати відповідь на запитання, що турбують. Особи, що постраждали від злочину, часто переживають кризу сприйняття світу, свого оточення та самих себе, їх

уявлення про справедливість та логічність подій руйнуються. Так само страждає самооцінка та впевненість у собі. Потерпілі хочуть отримати відповіді на запитання «Чому це трапилось зі мною?», «Чи можу я довіряти людям?», «Що це за світ, в якому ми живемо?»

4. Розповісти, про те, що трапилось, висловити свої почуття, дати вихід емоціям та агресії, бути почутими. Часто потерпілі, що потребують підтримки, не можуть її знайти в своєму оточенні. Їхні рідні та знайомі прагнуть забути те, що трапилось, бояться спричинити додаткові страждання, ігнорують теми, пов'язані з обговоренням переживань потерпілих. Так само практично неможливо бути почутим під час розгляду справи в суді, де увага акцентується на фактах.

За даними нашого дослідження, правопорушники також мають специфічні потреби, пов'язані переважно з відновленням позитивної самооцінки та зруйнованих стосунків. Так, багато з них висловлюють потребу в тому, щоб запевнити жертву, що лише вони несуть відповідальність за те, що трапилось. Вони також часто відчувають розкаяння та усвідомлюють, що для потерпілих важливо почути це. Правопорушники відчувають гостру потребу бути прощеними, вони прагнуть, щоб потерпілі та оточення сприймали їх «як людей», а не як злочинців.

Серед програм, які втілюють у собі підходи відновного правосуддя, є програма примирення, яка запроваджена новим кримінальним процесуальним законодавством України.

Процедура примирення в кримінальних провадженнях визначається як структурована безпосередня зустріч сторін конфлікту, під час якої потерпілий та правопорушник мають можливість брати активну участь у вирішенні проблем, спричинених правопорушенням.

Психологічні особливості укладення угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим полягають у наступному:

- визнанні важливості почуттів та потреб потерпілого, що проявляється в можливості для жертви розповісти про свої потреби та

переживання, бути почутим, зустріти розуміння та підтримку;

- прийняття правопорушником відповідальності за спричинену шкоду, що передбачає визнання провини та готовність до відшкодування нанесених збитків; ця особливість визначає основу взаємодії правопорушника та потерпілого під час процедури примирення;

- самовизначення сторін – надання сторонам повноважень щодо пошуку та прийняття взаємоприйнятних для них рішень; лише учасники кримінального конфлікту є компетентними у вирішенні проблеми;

- конфіденційність – усі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома без згоди другої сторони; єдиний документ, який може бути використано під час розгляду кримінального провадження в суді – угода про примирення сторін;

- добровільність – процес примирення може відбуватись лише за умови добровільної згоди сторін на участь у ньому; як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитись від даної процедури на будь-якому її етапі.

Механізм, за яким здійснюється примирення в кримінальних провадженнях, складається з кількох фаз, кожна з яких спрямована на досягнення своїх специфічних завдань.

I. Відбір справ. Частина 3 ст. 469 КПК України встановлює обов'язкову умову відносно угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Така угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Мета цієї фази полягає в тому, щоб отримати від органів судочинства та досудового слідства інформацію про кримінальні конфлікти, які підходять для процедури примирення.

Відбувається відбір справ за таким критеріями:

- наявність потерпілої сторони;
- визнання правопорушником своєї провини;
- ступінь тяжкості наслідків вчиненого

правопорушення;

- вік правопорушника: неповнолітній або молода особа віком до 30 років, що вперше скоїла злочин. Як показує досвід, для неповнолітніх правопорушників участь у процедурі примирення є найбільш ефективною.

Проте, найважливішим критерієм є бажання сторін кримінального конфлікту брати участь у процедурі примирення.

II. Підготовка до процедури примирення. Після направлення справ на медіацію, ведучий процедури примирення (медіатор) проводить окремі попередні зустрічі з потерпілою стороною. Метою їх проведення є збір інформації про ситуацію, що трапилась, роз'яснення сторонам сутності процедури, її переваг та ризиків, виявлення очікувань сторін від процедури; на цьому етапі важливим також є визначення ступеня готовності правопорушника взяти на себе відповідальність за свої дії та брати безпосередню участь у процесі відшкодування нанесених збитків.

III. Зустріч з метою усунення завданої шкоди. Під час зустрічі примирення, на якій безпосередньо проводиться медіація між потерпілим та правопорушником, сторони залучаються до прямого діалогу. Ця фаза включає в себе кілька етапів: 1. Підготовчий, метою якого є підготовка приміщення для проведення зустрічі, планування того, як розмістити учасників, прийняття медіатором рішення щодо можливих стратегій проведення зустрічі. 2. Вступне слово ведучого, включно з інформуванням про цілі та задачі зустрічі та про роль ведучого в процедурі примирення. Медіатор також узгоджує зі сторонами правила взаємодії, що базуються на основних принципах програм примирення та на повазі сторін один до одного. 3. Розповідь сторонами свого бачення ситуації. Медіатор пропонує учасникам зустрічі по черзі висловити свої переживання стосовно ситуації, що сталась. Сторони також можуть висловити свої почуття стосовно події, розповісти як злочин вплинув на їхнє життя та оточення, поставити іншій стороні запитання, що хвилюють, та отримати на них відповіді. 4. Обговорення спричинених збитків та варіантів їх компенсації, що вклю-

чає в себе розгляд та оцінку запропонованих сторонами варіантів усунення завданої злочином шкоди. Медіатор допомагає сторонам оцінити можливість реалізації запропонованих варіантів вирішення проблеми і обрати ті з них, що задовольнили б інтереси обох сторін конфлікту. 5. Підписання угоди про примирення. Якщо сторони дійшли згоди щодо способу вирішення даної ситуації, медіатор допомагає скласти угоду, згідно з якою як потерпілий, так і правопорушник, беруть на себе зобов'язання щодо усунення шкоди, завданої злочином.

Домовленості сторін, які фіксуються в угоді, визначаються спільно потерпілим та правопорушником. Як свідчить досвід, окрім вимог передбачених ст. 471 КПК України, яка встановлює вимоги щодо змісту угоди про примирення, вона може складатись з таких розділів:

- про відшкодування матеріальних та моральних збитків потерпілому;
- про дотримання особливих вимог щодо поведінки чи режиму правопорушника: проходження курсу лікування, консультацій чи терапії (якщо потрібно), регулярне відвідування навчального закладу, пошук роботи тощо;
- про можливі дії потерпілого щодо підтримки правопорушника в процесі відшкодування шкоди та ресоціалізації.

Обов'язковою умовою, після підписання угоди про примирення є спілкування медіатора, через деякий час, з потерпілим для того, щоб надати підтримку, переконатися, чи сторона задоволена результатами процедури і чи виконуються домовленості, досягнуті на медіації. З такою ж метою проводяться зустрічі з правопорушником. У деяких програмах примирення, у випадках, коли правопорушником є неповнолітній, цю функцію має виконувати соціальний працівник.

Надалі угода про примирення передається до суду, де відбувається судове провадження на підставі угоди, загальний порядок якого закріплений у ст. 474 КПК України.

Таким чином, на даному етапі переваги медіації потерпілих та правопорушників широко визнані та документально підтвер-

джені. Так, досвід впровадження програм примирення в Канаді, Великобританії, США, Південній Африці, Австралії та Європі свідчить [8], що:

- близько 2/3 справ, у яких застосовувалась програма примирення, завершувались примиренням сторін конфлікту;
- 90% завершувались досягненням угоди про відшкодування збитків;
- більше ніж 95% угод було дотримано протягом першого року після проведення медіації;
- 85% як потерпілих, так і правопорушників були задоволені розв'язанням їхнього конфлікту та вважали досягнуті домовленості справедливими.

Участь у медіації потерпілих та правопорушників має свої переваги для сторін конфлікту в порівнянні з традиційними методами вирішення кримінальних ситуацій.

Для потерпілих це можливість:

- безпосередньо впливати на вирішення проблеми та на процес усунення шкоди;
- дійсно отримати відшкодування завданих збитків у моральній та матеріальній формі;

- отримати відповіді на запитання, що турбують, висловити свою думку, прояснити ситуацію, що склалась;

- зняти емоційне напруження, бути почутим, набути відчуття вирішеності ситуації.

Для правопорушників це можливість:

- відновити самоповагу, набути відчуття впевненості, реалізувати потребу вибачитись та виправити ситуацію;
- уникнути виключення з суспільства, позбутися тавра злочинця;
- вплинути на процес вирішення ситуації; усвідомити причини скоєного та здійснити кроки щодо їх усунення в майбутньому.

Незважаючи на те, що програми примирення успішно діють в Канаді, США, Австралії, Новій Зеландії, у багатьох країнах Європи, а також у Польщі, Чехії та Росії, в Україні ця практика тільки розвивається, і першим кроком цього є прийняття нового КПК України, де закріплена норма, яка регулює порядок кримінального провадження на підставі угод. Разом з тим залишаються не вирішеними багато проблем

АНОТАЦІЯ

Сучасне кримінальне правосуддя спрямоване на покарання правопорушника, у той час як рівень відшкодування шкоди потерпілим залишається низьким. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, запровадивши інститут кримінального провадження на підставі угод, закріпив, тим самим, елементи відновного правосуддя, спрямованого на задоволення потреб насамперед потерпілого. Однією із форм відновного правосуддя виступає медіація як діяльність спеціально визначеної особи з пошуку компромісу між учасниками кримінального конфлікту. Саме медіація є зовнішнім проявом психологічної складової процесу врегулювання такого конфлікту, тому її подальше дослідження спроможне вивести на якісно інший рівень кримінальне провадження на підставі угод.

SUMMARY

Modern criminal justice is targeted at offender punishment, while the level of victim harm compensation is low. New Criminal Procedure Code of Ukraine introducing the chapter of plea bargaining realized elements of restorative justice aimed at first of all victim needs satisfaction. One of the forms of restorative justice is mediation as a specially chosen person activity seeking compromise between criminal conflict members. Mediation is outer display of psychological compound of the conflict settlement therefore its further research may lead to higher quality of plea bargaining.

стосовно безпосереднього впровадження програм примирення. Зокрема, потребує подальшого наукового обґрунтування визначення поняття «медіатор», процесуальні вимоги до нього, його повноваження тощо. Крім того, необхідно розмежувати на законодавчому рівні юридичні наслідки примирення, зокрема, при укладенні угоди про примирення між обвинуваченим та потерпілим, а також при закритті кримінального провадження у зв'язку з дійовим каяттям та/або примиренням підсудного з потерпілим, із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня № 90–91.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України із змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2012 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – ст. 15.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. : за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

4. Гайденок В., Предборська І. Соціальна адаптація як передумова життєвого успіху. Науково – методичний збірник / Ред.кол. Н.Софій. – К. : Контекст, 2000. – с.236.

5. Землянська В. В. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник / - В. В. Землянська, Л. Б. Ільковець, В. Б. Сеґедін. – К. : Видавець Захаренко В. О., 2008. – 168 с.

6. Зер Г. Введение в восстановительное правосудие // Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития. Вып.1. – М. : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 1999, – с. 117-118.

7. Кириленко Т.С. Психологія : емоційна сфера особистості : Навч. посібник. – К. : Либідь, 2007. – с. 118.

8. Марії Е. Прайс. Цивільний компроміс шляхом примирення. Інструмент відновного правосуддя. The Oregon Defence Attorney, жовтень/листопад, 1992. За матеріалами МОО Центр «Судово-правова реформа» http://sprc.narod.ru/library/m_prace2.htm

9. Микитин Ю.І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. І. Микитин; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2010. – С. 10.

10. Нестор Н.В. Угода за результатами медіації: суть та правові наслідки // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – № 3. – С 60-61.

11. Прайс М. Образец нейтральности для медиации жертвы и правонарушителя: Пер. с англ. Архив Центра «Судебно-правовая реформа». – М., 2000. – С.80-81.